

DOSSIER DEL
PROFESSORAT

INTERPRETAM LA MORT. LA COVA DES CÀRRITX

Aquesta activitat ens permetrà endinsar-nos en un dels aspectes més ben documentats de la prehistòria de Menorca: el món funerari. En aquest cas volem donar el protagonisme a l'excel·lent jaciment arqueològic trobat a la cova des Càrritx.

Amb l'objectiu de poder reviure el descobriment de la cova, n'hem reproduït els elements més destacats. En aquesta recreació, situada a la sala didàctica del museu, els alumnes duren a terme alguns dels processos de documentació propis de qualsevol intervenció arqueològica. De manera cooperativa i directa entraran en contacte amb el discurs funerari. A poc a poc anirem revelant cadascuna de les restes, analitzant-les i compartint impressions sobre aquest tema. A continuació els oferim un resum dels descobriments més importants.

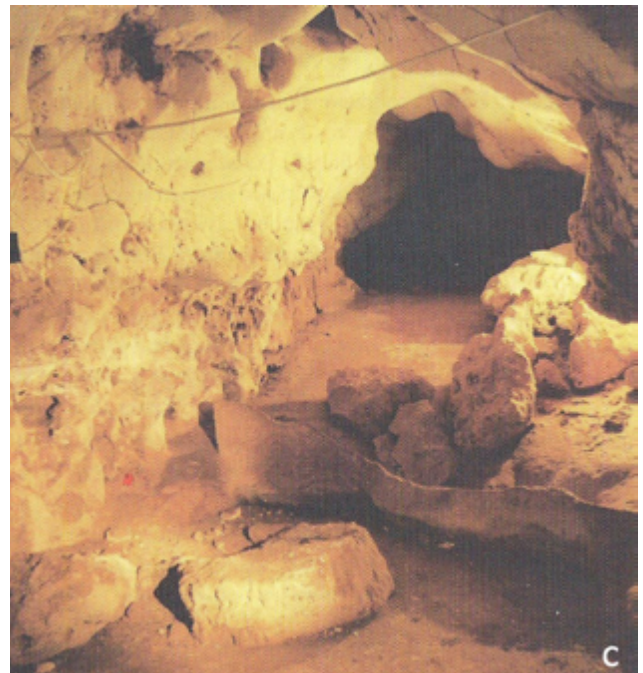
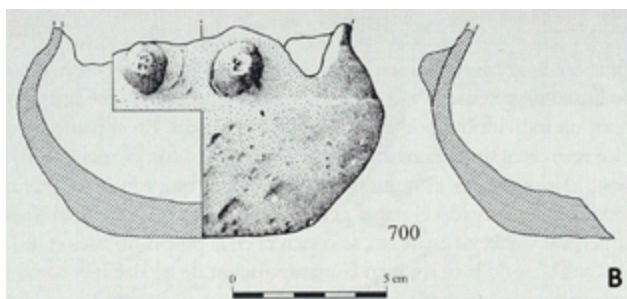

La cova des Càrritx se situa a la paret rocosa del barranc d'Algendar (Ciutadella). És una cova natural que s'estén al llarg de 230 metres, encara que només els primers 170 tenen interès arqueològic i s'hi poden distingir fins a set sales, que corresponen a diferents èpoques i usos.

La troballa va ser fruit de la perseverança dels espeleòlegs Pere Arnau i Miquel Márquez. Després de localitzar una petita entrada van decidir eixamplar-la per tenir accés a l'interior. Una vegada a dins van quedar sorpresos en veure milers d'ossos humans coberts per una capa prima de pols; sens dubte allò era un cementeri antic. Les restes s'havien conservat inalterades per diverses raons: característiques ambientals de la cova, protecció de l'exterior per un mur construït amb la tècnica ciclòpia (de grans blocs en pedra), clausura del corredor d'accés pel col·lapse d'una gran roca del barranc...

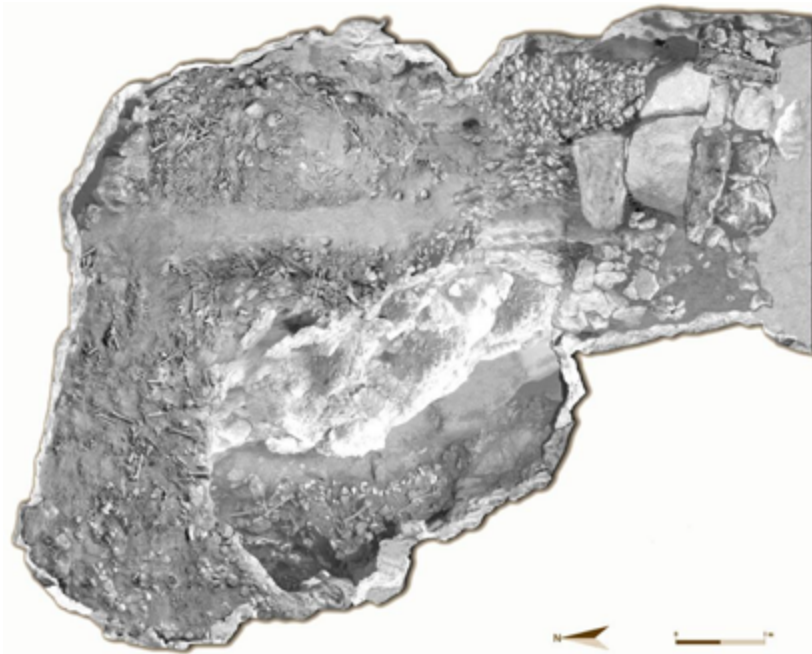
En una primera fase entorn al 1600-1450/1400 aC, es van dur a terme rituals en els quals el marc subterrani i ocult era crucial, perquè consideraven que aquest era un terreny sagrat. Evidències

d'aquestes cerimònies es van documentar a la sala 3, on entorn d'un petit foc van aparèixer concentracions d'ofrenes (ossos d'animals domèstics, fragments d'estalactites i fragments d'atuells). A la sala 6 també es van trobar restes de rituals, però en aquest cas es realitzen sobre una roca plana a manera de taula, on després de cremar branques oloroses de bruc es van tirar ossos humans de peus i mans. Enigmàtica és la troballa a uns metres d'un peu al costat d'un dit de mà que sembla que assenyala la taula. Finalment, a la sala 7 col·locada sobre un repeu es va trobar una singular olla de ceràmica adornada amb dues protuberàncies interpretades com a pits, els quals evoquen el símbol de fertilitat. Aquest component femení i el context sagrat del món subterrani s'ha interpretat com una al·lusió a la recerca de la generació de vida en favor de la comunitat.

- A) Planta general
- B) Olla adornada sala 7
- C) Sala 6

En una segona fase, entre els anys 1450/1400-800 aC, es Càrritx adquireix la funció de necròpoli d'inhumació col·lectiva, concretament la sala 1. Primer van condicionar l'espai mitjançant un empedrat i enllosat, sobre el qual van disposar al llarg de 600 anys un total aproximat de 200 individus, documentats després de l'estudi minuciós de més de 350.000 ossos, que majoritàriament estaven fragmentats. De l'estudi antropològic cal destacar les aportacions següents: els cadàvers corresponen a la comunitat al complet, no existeixen aparentment diferenciacions entre ells; l'esperança de vida era entorn dels 40-45 anys; el 30 % de les defuncions es donava entre els 0 i els 13 anys; l'alçada mitjana dels homes era d'1,64 m i la de les dones 1,50; s'identifiquen abundants anomalies patològiques, entre les quals destaquen les relacionades amb la salut dental, la feina i la vida quotidiana, els processos infecciosos i les trepanacions cranials (documentada en tres casos). Sens dubte aquesta comunitat portava una vida molt dura, especialment les dones, perquè en elles s'ha detectat discriminació d'alimentació.

Sala 1. Imatge digital del nivell superficial de l'ossari i entrada

Els rituals de la mort que es van dur a terme en aquesta necròpoli no van ser sempre els mateixos. L'equip d'investigadors de la Universitat Autònoma de Barcelona que van dur a terme l'excavació van revelar informació molt interessant al respecte. Els difunts es traslladaven i dipositaven embolicats en sudaris (sistema ben documentat a la cova des Pas) i amb el pas del temps i l'ús continu del mateix espai les restes s'acabaven acumulant, removent i desplaçant. A partir del 1100 aC (inici del període talaiòtic) el cap rebrà una atenció especial i els cranis seran recol·locats al costat de les parets de la cova de manera simbòlica. En associació al cap es va realitzar un ritual específic amb els cabells del difunt, el qual coneixem gràcies a la sorprenent troballa del conjunt ocult a la sala 5, format per recipients de fusta, espàtules, una pinta i petits contenidors de fusta i os. Primer els purificaven el cap amb olis i els pentinaven, a continuació els tenyien els cabells amb substàncies d'origen vegetal, com la rossa brava, i finalment en tallaven uns flocs, els quals quedaven emmagatzemats en uns petits contenidors cilíndrics.

Reproducció en planta dels objectes del depòsit de la sala 5

Tenim altres elements dels rituals funeraris. Es van descobrir aproximadament 50 recipients ceràmics, els quals van servir com a contenidors d'ofrenes, de productes oliosos i vegetals i alguns com a llànties. També van oferir peces de carn d'animals domèstics. Els cossos s'acompanyaven d'aixovar funerari, compost fonamentalment per objectes de bronze i d'os. De bronze destaquen els d'adorn personal: braçalets, agulles per a la roba o cabells, pectorals (penjolls), torques (collarets d'una peça)... També se'n van documentar alguns de ferro i plom. Els únics objectes fora d'aquesta temàtica són tres puntes de llança, dues fulles i un cisell. Dels objectes d'os cal destacar el conjunt format per 182 botons d'os triangulars, vinculats a la vestimenta.

Poc després del 800 aC un enderroc va tancar gairebé totalment l'accés original. A través d'aquesta petita entrada restant s'hi van introduir alguns animals cercant recer, i s'hi van dipositar alguns ossos humans en el segle v aC.

Tornem ara a la descripció de l'activitat. Una vegada acomplertes les tasques al voltant de la cova ens traslladarem a la sala expositiva del museu per veure els elements funeraris que s'han treballat a l'activitat, sempre d'una manera compartida entre monitor i alumnes a través de preguntes i opinions creuades. Amb aquesta visita coneixerem una altra cova coneguda com a cova des Pas, tot un referent en l'àmbit europeu de l'edat del bronze, en què destaquen la conservació de matèries orgàniques humanes (cabells i teixits musculars) i d'elements complementaris (sudaris de pell i corda i civeres de corda i fusta que van emprar per traslladar els difunts).

Continguts

- La prehistòria a Menorca
- El patrimoni històric i artístic de la cultura talaiòtica
- Rituals funeraris, creences, societat i vida quotidiana a l'època talaiòtica
- Arquitectura de la mort dels talaiòtics
- Apropament i interpretació d'objectes exposats al Museu de Menorca
- Respecte i empatia cap al patrimoni cultural en general
- Aprenentatge col·laboratiu a través de l'esforç, la recerca i l'intercanvi d'informació
- La ciència arqueològica i antropològica, documentació i interpretació

Vocabulari relacionat

- aC	- Ciclopi/Ciclòpia	- Necròpolis	- Sudari
- Aixovar funerari	- Espeleòleg	- Ofrena	- Trepanació
- Antropològic	- Esperança de vida	- Patologia	
- Arqueologia	- Inhumació	- Ritual	

Recursos per a l'aula

- Llibre: Lull, V.; Micó, R.; Rihuete, C. i Risch, R. 1999. *Rituales de vida y muerte en la prehistoria de Menorca. La Cova des Càrritx*. Barcelona: Consell Insular de Menorca / Sa Nostra Obra Social i Cultural
- Llibre: Lull, V.; Micó, R.; Rihuete, C. i Risch, R. 1999. *La Cova des Mussol, un lugar de culto en la Menorca prehistórica*. Barcelona: Consell Insular de Menorca / Sa Nostra Obra Social i Cultural
- Llibre: Lull, V.; Micó, R.; Rihuete, C. i Risch, R. 1999. *La Cova des Càrritx y la Cova des Musol: Ideología y sociedad en la prehistoria de Menorca*. Menorca: Consell Insular de Menorca.
- Article: Fullola, J.M. et al. 2008. "La Cova des Pas (Ferrerries, Menorca): un jaciment cabdal en la prehistòria de les Balears". *Revista de l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya, Unicum* (núm. 7).

Propostes pel treball a l'aula abans i després de la visita

Amb l'objectiu d'aprofitar al màxim la visita al Museu de Menorca, es proposa al professorat algunes idees o orientacions de treball previ que es poden desenvolupar a l'aula. No es tracta de fer un treball en profunditat, sinó més bé de poder introduir als alumnes les característiques bàsiques de la prehistòria de Menorca i de la cultura talaiòtica, per contextualitzar l'activitat que es farà posteriorment al Museu.

A continuació amb l'**annex 1** podrem entrar en contacte amb les etapes de la prehistòria de Menorca i la seva relació amb el món funerari, així a l'hora de conèixer la cova des Càrritx es podran situar amb més facilitat i perspectiva. Com podreu comprovar a continuació tenim espais d'enterrament de molts de tipus i de períodes.

Relació cronològica d'espais d'enterrament:

2200-1600 ANE. Coves naturals amb façana megalítica (paradòlmens) i els sepulcres megalítics (dòlmens)

2000-1400 ANE. Hipogeus de planta senzilla i els de planta allargada

1700-800 ANE. Sepulcres de triple parament o protonavetes

1450-800 ANE. Coves naturals murades per un mur ciclopi

1400-900 ANE. Navetes d'enterrament

600-123 ANE. Grans necròpolis d'hipogeus

Aprofitam per incloure algunes qüestions de terminologia bàsica, que poden respondre amb una petita feina de recerca d'informació a les fonts disponibles com són els llibres o directament a internet.

També es podria anar directament a una presentació general de la cova des Càrritx a partir de l'observació de les imatges de l'**annex 2**. Aquesta làmina permetrà generar un intercanvi d'impressions i probablement sortiran dubtes que es tractaran a l'activitat del museu.

Finalment i de manera general es podria contrastar oralment o per escrit el tractament de la mort en la prehistòria i en l'actualitat.

Després de realitzar les activitats del museu podem proposar que els alumnes facin una recerca de les cerimònies o rituals al voltant del món funerari, comparant cultures del passat i actuals.

INTERPRETAM LA MORT. LA COVA DES CÀRRITX

Annex 1. Els espais d'enterrament a la prehistòria de Menorca 2200 - 123 ANE

Cova amb façana megalítica de Biniai Nou

2200 - 1600 ANE

- Coves amb façana megalítica (paradòlmens)
- Sepulcres megalítics (dòlmens)

Què entenem per megalític?

Hipogeu de planta allargada de Torre del Ram

2000 - 1400 ANE

- Hipogeus de planta senzilla
- Hipogeus de planta allargada

Què és un hipogeu?

Sepulcre de triple parament de Son Olivaret

1700 - 800 ANE

- Sepulcres de triple parament o protonavetes

Què significa parament?

Cova murada des Càrritx

1450 - 800 ANE

- Coves naturals murades per un mur ciclopi

En què consisteix la tècnica ciclòpia?

Naveta d'enterrament des Tudons

1400 - 900 ANE

- Navetes d'enterrament

On es troba la naveta des tudons?

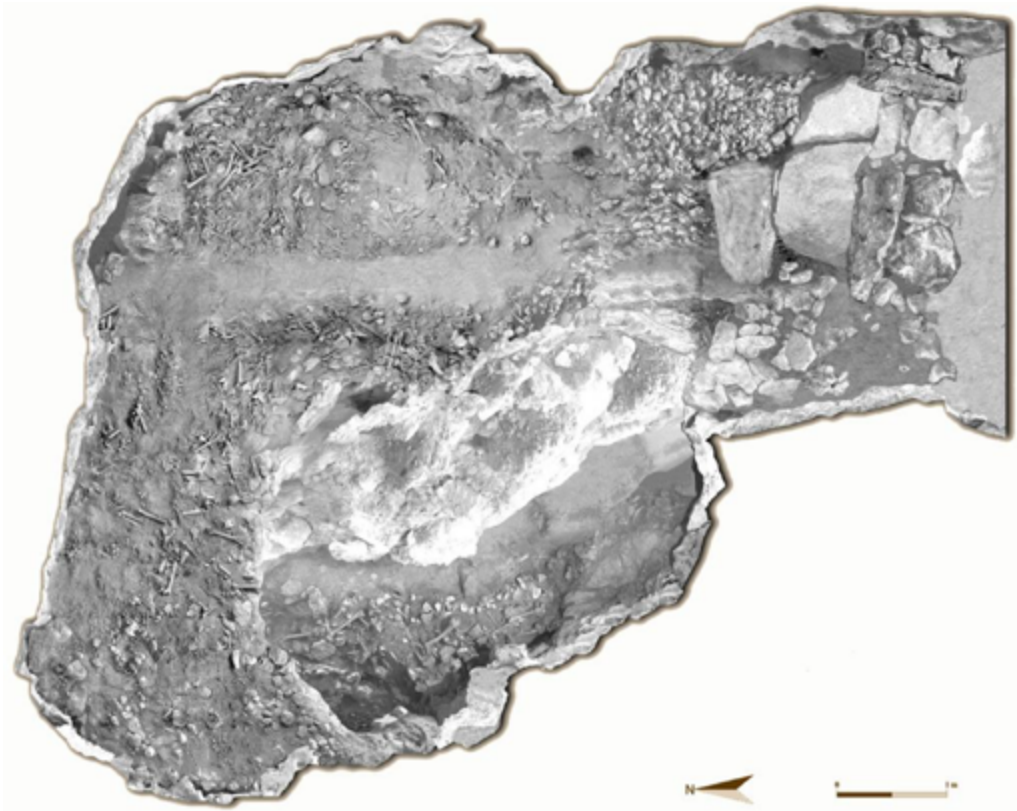

Necròpolis d'hipogeus de Calescoves

600 - 123 ANE

- Grans necròpolis d'hipogeus

Què vol dir necròpolis?

Sala 1. Imatge digital del nivell superficial

Ritual dels cabells a la cova des Càrritx